

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 10

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

G'ARB OLIMLARI TADQIQOTLARIDA HALOLLIK FENOMENINING NAZARIY ASOSLARI

Nurdinov Javxarbek Baxramjon o'g'li

"Oila va gender" ilmiy-tadqiqot instituti, mustaqil tadqiqotchi.

e-mail: javharbeknurdinov@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-1253-375X>
Annotatsiya.

Mazkur maqolada halollik fenomenining ijtimoiy mohiyati va nazariy-metodologik asoslari tahlil qilinadi. Unda Emil Dyurkgeym, Maks Veber, Talkott Parsons va Pyer Burdye kabi G'arb olimlarining halollik, ijtimoiy qadriyatlar, me'yorlar, ishonch va ijtimoiylashuvga oid qarashlari yoritiladi. Shuningdek, halollikning oilada shakllanishi va ijtimoiy munosabatlardagi ahamiyati sotsiologik nuqtayi nazardan asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: halollik, halollik fenomeni, ijtimoiy qadriyat, ijtimoiy norma, ijtimoiylashuv, ijtimoiy ishonch, oila, ijtimoiy kapital, sotsiologik yondashuv.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФЕНОМЕНА ЧЕСТНОСТИ В ИССЛЕДОВАНИЯХ ЗАПАДНЫХ УЧЁНЫХ

Нурдинов Жавхарбек Бахрамжон угли

Научно-исследовательский институт «Семья и гендер», независимый исследователь.

Аннотация.

В данной статье анализируются социальная сущность и теоретико-методологические основы феномена честности. Рассматриваются взгляды западных учёных, таких как Эмиль Дюркгейм, Макс Вебер, Толкотт Парсонс и Пьер Бурдьё, на честность, социальные ценности, нормы, доверие и социализацию. Кроме того, с социологической точки зрения обосновываются особенности формирования честности в семье и её значение в социальных отношениях.

Ключевые слова: честность, феномен честности, социальная ценность, социальная норма, социализация, социальное доверие, семья, социальный капитал, социологический подход.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE PHENOMENON OF HONESTY IN THE RESEARCH OF WESTERN SCHOLARS

Nurdinov Javxarbek Baxramjon o'g'li

Family and Gender Research Institute, Independent Researcher.

Abstract.

This article analyzes the social essence and theoretical and methodological foundations of the phenomenon of honesty. It examines the perspectives of Western scholars such as Émile Durkheim, Max Weber, Talcott Parsons, and Pierre Bourdieu on honesty, social values, norms, trust, and socialization. Furthermore, the study provides a sociological explanation of how honesty is developed within the family and highlights its significance in social relationships.

Keywords: honesty, phenomenon of honesty, social value, social norm, socialization, social trust, family, social capital, sociological approach.

Kirish. "Halollik" insoniyat tarixida eng qadimiy va umumiy axloqiy qadriyatlar sirasiga kiradi. U nafaqat shaxsiy fazilat, balki jamiyatning ijtimoiy barqarorligini ta'minlovchi tamoyil sifatida ham qaraladi. Halollik fenomeni qadimdan falsafa, din, psixologiya, sotsiologiya va huquqshunoslik fanlarida turlicha talqin etib kelingan. Shuningdek, u insonning ichki dunyosi, ijtimoiy ong va ijtimoiy muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirni ifodalovchi murakkab ijtimoiy hodisadir.

Falsafiy nuqtayi nazardan halollik — bu haqiqatga sodiqlik, vijdonlilik va axloqiy ideallar bilan uyg'unlikni bildiradi. Aristotel "Nikomax axloqi" asarida halollikni "adolatning ichki shakli" sifatida izohlagan bo'lsa, Immanuel Kant uni "vijdon amriga bo'ysunuvchi ongli xatti-harakat" deb talqin qilgan [1]. Sharq falsafasida esa halollik tushunchasi inson kamoloti bilan uzviy bog'langan. Masalan, Al-Farobiy "Fozil shahar aholisining qarashlari" asarida halollikni jamiyatni birlashtiruvchi ma'naviy kuch deb e'tirof etgan.

Psixologik yondashuvda halollik shaxsning ichki nazorati, o'zini baholash va ijtimoiy mas'uliyat darajasi bilan bog'liq bo'lgan xususiyat sifatida o'rganiladi. Zamonaviy psixologiyada (Lorens Kolberg, Abraham Maslou, Karl Rojers kabi olimlar asarlarida) halollik insonning axloqiy rivojlanish bosqichlaridan biri sifatida izohlanadi [2]. Ayniqsa, oila shaxsning birlamchi ijtimoiylashuv muhitidir va bu bosqichda bola halollikni nafaqat nazariy, balki amaliy tajriba orqali o'zlashtiradi. Ota-onaning har bir so'zi va xatti-harakati halollikning real modeli sifatida idrok etiladi.

Sotsiologik nuqtayi nazardan halollik ijtimoiy norma va qadriyat sifatida jamiyatda ijtimoiy tartib, ishonch va barqarorlikni ta'minlaydi [3]. Durkheim ijtimoiy normalarning buzilishi jamiyatda "anomiya" holatini yuzaga keltirishini

ta'kidlagan. Bu jihatdan halollik — anomiyani kamaytiruvchi, ijtimoiy tizimni barqarorlashtiruvchi mexanizmdir. Oilaviy darajada esa halollik o'zaro ishonchni mustahkamlab, oilaning ijtimoiy poydevorini mustahkamlaydi.

Halollikni ilmiy tadqiqot obyekti sifatida o'rganish jarayoni XIX–XX asrlarda tizimli tus ola boshladi. G'arb olimlari (Maks Veber, Talkott Parsons, Gari Beker) halollikni ijtimoiy tizim samaradorligi va kasbiy etika bilan bog'lab tahlil etgan. Bugungi kunda halollik sotsiologiyasi insonning ijtimoiy qadriyatlar tizimidagi o'rnini, uning oilaviy, mehnat va davlat boshqaruvidagi ifodasini o'rganishga qaratilgan tarmoq sohasi shakllanmoqda.

Halollik inson qadriyatlar tizimining markaziy elementi sifatida nafaqat shaxsiy fazilat, balki jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlik va ishonchni ta'minlovchi mexanizm sifatida qaraladi. Qadriyatlar sotsiologiyasi nazariyasiga ko'ra, har bir jamiyat o'zining ichki barqarorligini qadriyatlar tizimi orqali saqlab qoladi [4]. Ushbu tizimda halollik eng asosiy "normativ qadriyat" bo'lib, u jamiyat a'zolarining xulq-atvori, munosabati va qarorlariga yo'naltiruvchi axloqiy mezon vazifasini bajaradi.

Amerikalik sotsiolog Talkott Parsons o'zining ijtimoiy tizim nazariyasida qadriyatlar tizimini jamiyatning "axloqiy yadrosi" sifatida ko'rsatgan. Uning fikricha, ijtimoiy tizimning muvozanatda saqlanishi "umumiy qadriyatlar"ga, ayniqsa, halollik va ishonchlilik kabi universal me'yorlarga tayanadi [5]. Agar bu qadriyatlar oilaviy darajada singdirilmasa, jamiyatda "ijtimoiy disfunktsiya" (ya'ni ishonchsizlik, korrupsiya, befarqlik) kuchayadi.

Emil Dyurkgeym esa qadriyatlarni jamiyatning birlashtiruvchi kuchi sifatida izohlaydi. U "axloqiy birdamlik" tushunchasini kiritib, halollikni shu birdamlikning asosiy tamoyili deb bilgan [6]. Dyurkgeym nazariyasiga ko'ra, agar jamiyatda halollik qadriyat sifatida mustahkam o'rnatilsa, ijtimoiy birdamlik kuchayadi, oilaviy va fuqarolik mas'uliyati ortadi. Shu bois oila halollikni uzatishning eng birlamchi instituti hisoblanadi.

Maks Veber qadriyatlarni inson faoliyatining motivatsion asoslari sifatida tahlil qilgan. U o'zining mashhur "Protestant axloqi va kapitalizm ruhi" asarida halollikni iqtisodiy muvaffaqiyatning asosiy axloqiy sharti sifatida ko'rsatgan [7]. Veber fikricha, halollik "kasbiy burch" va "axloqiy o'zini boshqarish"ni birlashtiruvchi qadriyat bo'lib, bu holat shaxsni mas'uliyatli va intizomli qiladi.

Zamonaviy qadriyatlar sotsiologiyasida (Milton Rokich, Ronald Inglehart va Shalom Shvarts kabi olimlar tadqiqotlarida) halollik "universal axloqiy qadriyatlar" sirasida birinchi o'rinda turadi. Masalan, Ronald Inglehartning "World Values Survey" tadqiqotida halollikning jamiyatning ishonch indeksi bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liqligi isbotlangan [8]. Ya'ni, halollik darajasi yuqori bo'lgan jamiyatlarda iqtisodiy barqarorlik, oilaviy ishonch va ijtimoiy hamjihatlik ko'rsatkichlari ham yuqori bo'ladi.

Oila qadriyatlar tizimida halollikning o'rni alohida ahamiyat kasb etadi. Oila — qadriyatlarning avloddan avlodga o'tish kanali bo'lib, bunda halollik shaxsiy fazilatdan ijtimoiy norma darajasiga ko'tariladi. Ota-ona o'z halol hayoti bilan bolaga ijtimoiy qadriyatni amalda namoyon etadi. Natijada, farzand uchun halollik "majburiy axloq" emas, balki "shaxsiy e'tiqod"ga aylanadi. Bu jarayon sotsiologiyada ijtimoiylashuvning axloqiy modeli deb ataladi.

Halollikni psixologik nuqtayi nazardan o'rganish shaxsning axloqiy ongi, ichki nazorat tizimi va motivatsion tuzilmalari orqali uning xatti-harakatlarini tushuntirishga asoslanadi. Shaxs halollikka intiluvchi mavjudot sifatida nafaqat ijtimoiy me'yorlarni, balki o'z vijdoni bilan ham muvofiqlashgan axloqiy qarorlar qabul qiladi [9]. Shu bois halollik psixologiyada ichki o'zini boshqarish mexanizmi sifatida talqin qilinadi.

L. Kolbergning axloqiy rivojlanish nazariyasi shaxs subyektiv dunyoqarashining kognitiv va ma'naviy evolutsiyasini tushuntiradi [10]. Muallif taklif etgan uch darajali model shunchaki xatti-harakatlarning tashqi ko'rinishini emas, balki axloqiy qarorlarning ichki motivatsiyasini ochib beradi. Ushbu tizim doirasida shaxs prekonvension, konvension va postkonvension bosqichlarni izchil bosib o'tadi, bu yerda har bir keyingi daraja oldingisining transformatsiyalashuvi natijasida yuzaga keladi.

Rivojlanishning boshlang'ich nuqtasi hisoblangan prekonvension darajada subyekt ijtimoiy normalarni hali to'liq o'zlashtirmagan bo'ladi. Bu bosqichda axloqiy baholash mutlaq individualistik xarakterga ega bo'lib, shaxs xatti-harakatlarini jazodan qochish yoki shaxsiy manfaat (mukofot) olish ehtiyoji belgilaydi. Binobarin, mazkur darajada halollik va adolat tushunchalari ichki ma'naviy ehtiyoj emas, balki shaxsiy xavfsizlikni ta'minlash hamda individual ehtiyojlarni qondirishning utilitar vositasi hisoblanadi.

Shaxsning ijtimoiy muhitga integratsiyalashuvi natijasida mazkur yondashuv o'z o'rnini konvension darajaga bo'shatib beradi. Prekonvension bosqichdagi individualizmdan farqli o'laroq, bu yerda shaxs "Men" tushunchasidan "Biz" (oila, jamoa, jamiyat) paradigmasiga o'tadi. Mazkur bosqichda shaxs xatti-harakatlarini boshqaruvchi asosiy mezon "boshqalar nima deydi?" degan ijtimoiy andisha, konformizm tendensiyasi hamda mavjud qonun va tartibotlarga bo'lgan fuqarolik burchidir. Natijada, konvension darajadagi shaxs uchun halollik — ijtimoiy normalarga rioya qilish va guruh qo'llab-quvvatlashiga erishish mezoniga aylanadi.

Axloqiy o'sishning eng yuqori evolutsion bosqichi — bu konvension tizimga nisbatan tanqidiy refleksiyaning talab qiluvchi postkonvension darajadir. Bu bosqichda shaxs qonun va normalarning mutlaq emasligini, aksincha, ular inson huquqlari va umumiy farovonlikka xizmat qilishi kerak bo'lgan ijtimoiy kelishuvlar ekanini anglab yetadi. Rivojlanishning eng oliy nuqtasida shaxs o'z xatti-harakatlarini tashqi bosim yoki ijtimoiy andisha asosida emas, balki o'zining ichki axloqiy qadriyatlari, shaxsiy e'tiqodi va universal vijdon mezoniga tayanib amalga oshiradi. Demak, postkonvension darajada halollik va adolat tushunchalari tashqi majburiyat bo'lishdan to'xtab, shaxsning o'zligiga va gumanizm prinsiplariga bo'lgan mutlaq sodiqligiga aylanadi.

J. Piaget esa axloqiy tafakkurning shakllanishini bolalik davrida o'yin qoidalarini anglash orqali izohlaydi [11]. Bola dastlab qoidalarga so'zsiz bo'ysunadi (geteronom axloq), keyinchalik esa ularning mohiyatini anglab, o'z fikriga tayanadi (avtonom axloq). Shu jarayon orqali halollik — tashqi talabdan ichki qadriyatga aylanadi.

Psixologiyada halollikning shakllanishida vijdon (conscience) markaziy o'rinni egallaydi. Vijdon — bu insonning

o'z xatti-harakatlariga nisbatan ichki bahosi, u orqali shaxs o'zini ijtimoiy va axloqiy jihatdan nazorat qiladi [12]. Shaxsning ichki nazorat tizimi (internal locus of control) kuchli bo'lsa, u halollikka tashqi bosim bilan emas, ichki ishonch bilan amal qiladi. Oila bu jarayonning tabiiy maktabi hisoblanadi. Bolaning halollik haqidagi tasavvurlari avvalo ota-ona modeli orqali shakllanadi. Ota-onaning halol mehnat, so'z va ish birligi haqidagi namunalari bolaga ijtimoiy o'rnak sifatida o'tadi. Psixologlar bu jarayonni "model orqali o'rganish" (observational learning) deb ataydilar. Albert Bandura ta'kidlashicha, bola ko'rgan xulqni o'zlashtiradi va u keyinchalik uning ichki qadriyatiga aylanadi [13].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Aristotle. *Nicomachean Ethics* / Translated by W. D. Ross; revised by J. O. Urmson. – Oxford: Oxford University Press, 1980 (1984 printing). – P. 187–213. – URL: <https://search.worldcat.org/title/5447357>.
2. Kohlberg L. *Essays on Moral Development. Vol. 2: The Psychology of Moral Development: The Nature and Validity of Moral Stages.* – San Francisco: Harper & Row, 1984. – P. 223–264. – ISBN: 978-0-06-064761-2. – URL: <https://books.google.com/books?id=LOtGAAAAAAAJ>.
3. Durkheim E. *The Division of Labor in Society* / Translated by W. D. Halls. – New York: Free Press, 1997. – P. 88–101, 117–134. – ISBN: 978-0-684-83638-6. – URL: <https://books.google.com/books?id=2jy5AAAAIAAJ>.
4. Parsons T. *The Social System.* – New York: Free Press, 1951. – P. 388–421. – URL: <https://books.google.com/books?id=i41qAAAAAAAJ>.
5. Parsons T. *Essays in Sociological Theory.* – New York: Free Press, 1964. – P. 247–268. – ISBN: 978-0-02-924030-4. – URL: <https://www.simonandschuster.com/books/Essays-in-Sociological-Theory/Talcott-Parsons/9780029240304>.
6. Weber M. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* / Translated by T. Parsons; introduction by A. Giddens. – London: Routledge, 2001. – P. 61–75. – ISBN: 978-0-415-25559-2. – URL: <https://libcat.weber.edu/bib/1160266>.
7. Inglehart R. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies.* – Princeton: Princeton University Press, 1997. – P. 144–163. – DOI: 10.2307/j.ctv10vm2ns. – URL: <https://doi.org/10.2307/j.ctv10vm2ns>.
8. Freud S. *The Ego and the Id* / Translated by J. Riviere. – London: Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis, 1927. – P. 39–47. – URL: <https://wellcomecollection.org/works/rwfmwdu>.
9. Kohlberg L. *Essays on Moral Development. Vol. 1: The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice.* – San Francisco: Harper & Row, 1981. – P. 254–268. – ISBN: 978-0-06-064760-5. – URL: <https://books.google.com/books?id=Deh-AAAAAAAJ>.
10. Piaget J. *The Moral Judgment of the Child* / Translated by M. Gabain. – New York: Free Press, 1965. – 410 p. – URL: <https://books.google.com/books?id=Vm4A0QEACAAJ>.
11. Rotter J. B. *Generalized Expectancies for Internal versus External Control of Reinforcement* // *Psychological Monographs: General and Applied.* – 1966. – Vol. 80, № 1. – P. 1–28. – DOI: 10.1037/h0092976. – URL: <https://doi.org/10.1037/h0092976>.
12. Bandura A. *Social Learning Theory.* – Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1977. – P. 48–53. – ISBN: 978-0-13-816744-8. – URL: <https://books.google.com/books?id=YXruAAAAAAAJ>